

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКАГА НАВУКОВАГА ТАВАРЫСТВА

Выданьне непэрыядычнае.

СШЫТОК 1.

падбную да яе літару Л і прачытаў год выдання няправільна: 1630 (бо Л абазначае 30) замест 1601 (А значыць 1). Гэтак „Малітвы“ выйшлі ў 1601 годзе, а не ў 1630.

Такім чынам, 1622 год трэба пічыць за апошні год існавання друкарні дому Мамонічаў: у гэтым годзе выйшаў апошні друк пад фірмай гэтага дому.

Антон Луцкевіч.

Жыццё і творчасць Фр. Багушэвіча ў успамінах ягоных сучаснікаў.

Няма ніякага сумлеву, што Франціш Багушэвіч, гэтак популярны сярод беларусаў пад мянюшкай Мацея Бурачка, адыграў надта важную ролю ў беларускім адраджэнскім руху: гэта ж на ягонай творчасці ідэйна вырастала тое пакаленне беларускіх адраджэнцаў, якое выкавала для беларускага руху арганізацыйныя формы ды зрабіла яго цяглым і масавым.

Ужо дзеля аднаго гэтага асоба Багушэвіча заслугоуе на асабліваю ўвагу гісторыкаў беларускае літаратуры. Але й паміма гэтага, знаёмства з асобай паэты, з ягоным жыццём і з ягонай ідэалёгіяй прадстаўляе нязвычайна ўдзячнае заданне для кожнага даследчыка жыцця Беларусі ў канцы XIX стагоддзя: і дзейная звалючыя Багушэвіча, які ад паўстанчых настрояў 1863 году дайшоў да беларускае нацыянальнае ідэалёгіі, гэтак ярка выказанае ў ведамай перадмове да ягонае „Дудкі Беларускае“, вельмі характэрна для ідэалёгічных плыняў, што панавалі сярод грамадзянства нашага краю ў вапошнай чэцвёрці мінулага стагоддзя.

На вялікі жаль, біяграфія Багушэвіча страшэнна бедная і — не заўсёды згодная з праўдай. Усё, што аб ягоным жыцці было дагэтуль ведама, сабраў Максім Гарэцкі („Гісторыя беларускае літаратуры“, Масква-Ленінград, 1924) — літаральна на палове старонкі¹⁾.

Гарэцкі на самым пачатку кажа, што Фр. Багушэвіч „паходзіў із дробнае шляхты Ашмянскага павету, са спольшчанай сям’і“. Але ўжо ў гэтым ёсць няточнасць, выкліканая праўдападобна жаданнем „савецкае грамадзкасці“ зрабіць популярнага паэту, каторы выйшаў із буржуазнага асяроддзя, магчыма больш блізім свёту фізычнае працы (—тое-ж робяць некаторыя гісторыкі беларускае літаратуры і ў вадносінах да „Цёткі“!). Дробная шляхта, як ведама, прадстаўляе ў нас элемент працоўны, бо ўласнымі рукамі ўрабляе

¹⁾ Знаходзіцца яна у Гарадзкой Брэслаўскай Бібліятэцы (Stadtbibliothek — Breslau)

²⁾ Дзеля точнасці адзначаю, што тыя-ж інфармацыі з біяграфіі Багушэвіча падае *Е. Карскі*. „Беларусы, т. III, вып. 3, стр. 194-195, а за ім і за Гарэцкім паўтарае *М. Пятуховіч*. „Нарысы гісторыі беларускай літаратуры“, частка першая, Менск, 1928, стр. 86-87.

зямлю, — тым часам сям'я Багушэвічаў была сярэдняе заможнасці, мела добры кусок зямлі і сама фізічна не працавала.

Далейшыя інфармацыі Гарэцкага здаюцца больш блізкімі да праўды і паважнейшых засяццярог не выклікаюць. Нарадзіўся Франціш Багушэвіч, як паказана і на крыжы над ягонай магілай, 9 сакавіка 1840 году, памер 15 красавіка 1900 году (ст. ст.). Сярэдняю школу скончыў у Вільні і нейкі час вучыўся на фізыка-матэматычным факультэце пецяўбурскага ўніверсітэту. Навука ў Пецяўбурзе трывала, мусіць, вельмі нядоўга, бо, паводле Гарэцкага, перад паўстаннем 1863 году Багушэвіч вярнуўся дамоў і быў нейкі час народным вучыцелем у Доцішках, а ў мамэнт выбуху паўстання меў няпоўныя 23 гады і, значыць, на пецяўбурскім грунце пасья сканчыў гімназію доўга жыць ня мог. У паўстанні прыймаў дзейнае ўчасце. У нейкай бітве (дзе — няма ведама) быў ранены ў нагу і пэўне ня мінуў-бы сьмерці, калі-б яго не паратаваў нейкі беларускі селянін. Факт гэты сам па сабе паказвае на асаблівую прыхільнасць сялян да Багушэвіча, што ў тых часы ў вадносінах да паноў здаралася ня часта. Пасья Багушэвіч пакінуў свой край і апынуўся на Украіне. Вучыўся ў Нежыне — у юрыдычным ліцэі, які скончыў у 1868 годзе. „После — інфармуе далей Гарэцкі — жыў ён у розных месцах Расеі (— якіх?), ажно дзесяць год пражыў на Украіне, быў следчым судзьдзёю ў Канатонскім павеце, навучыўся ўкраінскае мовы і пазнаў украінскае народнае жыццё. Пазьней быў адвакатам пры акружным судзе ў Вільні, пад старасць жыў у хвальварку Кушлянах Ашмянскага павету. Перад сьмерцю загадаў ня ставіць над яго магілай ніякіх помнікаў. Пахавалі яго ў м. Жупранах Ашмянскага пав. на агульным магільніку“.

Аб адносінах польскага абшарніцтва да Багушэвіча даведаваемся ад Гарэцкага, што паны называлі яго „здрайцам і рэнэгатам“. Мамэнт гэты нязвычайна важны: ён сцвярджае, што паэта ў старэйшым веку запраўды далёка адыйшоўся ад юнацкіх ідэалаў 1863 году, ды што пазьнейшая беларуская праца Багушэвіча была ў супярэчнасці з гэнымі ідэаламі. Але аб гэтым будзем гутарыць далей.

Гаворачы аб паэтыцкай спадчыне Багушэвіча, Гарэцкі называе толькі *два* друкаваныя зборнічкі вершаў паэты: „Дудку беларускую“ ды „Смык беларускі“ — і адзін ненадрукаваны п. н. „Беларуская скрыпачка“; апрача гэтага адзначае „розныя творы, як ананімныя рэвалюцыйныя апавяданьні й вершы“, якіх ані называе канкрэтна, ані паказвае, скіль мае весткі аб іх, і) — ды прозаічныя апавяданьні жартлівых народных сюжэтаў („Палясоўшчык“, „Сьведка“, „Дзядзіна“), друкаваныя, як ведама, ў „Нашай Ніве“ і беларускіх календарох.

Вось і ўсё, што падаў Гарэцкі. Ня шмат гэта дый не дае магчымасці адтварыць больш-менш поўна аблічча паэты і ягонае жыццё. Некаторыя-ж мамэнты вымагаюць крытычнае правэркі й карэктуры.

На вялікі жаль, за жыццця Багушэвіча ніхто не парупіўся зда-

¹⁾ Карскі („Беларусы“ т. III, вып. 3), а за ім Піотуховіч („Нарысы гіст. бел. Літ“, ч. II) прыпісваюць Багушэвічу напісанае ў форме праклямацыі апавяданьне аб зачыненьні касьцёлу ў Крэжах у 1893 г., але пэўнасьці адносна аўтарства яго ня маюць.

быць ад яго біаграфічныя даныя, а сам ён, відаць, і найбліжэйшым прыяцелем нехвотна апавядаў аб сваім жыцці. Сям'я-ж Фр. Багушэвіча, якая вяржа адносілася да ўсяе беларускае і „хлопоманскае“ працы паэты (— аб гэтым апавядалі акалічныя сяляне спад Кушлян дырэктару Беларускае Вучыцельскае Сэмінарыі ў Барунах, Сымону Раку-Міхайлоўскаму, падчас экскурсіі вучняў Сэмінарыі на магілу Багушэвічаву ў 1921 годзе), глыбака хавае ягоны архіў і ня хоча нікога дапусьціць да асьнямленьня з ім. Зробленая праз пляменьніцу Фр. Багушэвіча, Родзевічыху, мая спроба дабіцца перадачы гэтага архіву — калі ўжо не Беларускаму Навуковаму Таварыству, дык хоць-бы адпаведнай польскай установе (Biblioteka Wróblewskich, T-wo Przyjaciół Nauk), не дала пазытаўных вынікаў. Сын паэты, Тамаш, якога я знаў добра асабіста (памер ён у канцы дваццатых гадоў), ненавідзіў усё беларускае і аб бацьку таварыць не хацеў; дачка, каторая памерла ўжо пасля напісаньня гэтага артыкулу, адмаўлялася даць якія-коледы інфармацыі аб бацьку, навет — аб учасьці яго ў паўстаньні...

У гэтым пункце ўласныя мае інфармацыі зыходзяцца з інфармацыямі, паданымі кс. Ад. Станкевічам у ягонаў популярнай брашуры п. н. „Franciszek Bahuśewicz. Jego życie i twórczość“, выданай у Вільні к трыццатым угодкам сьмерці паэты (1930 г.). Кс. Станкевіч паўтараў тое, што мы ўжо даведаліся ад Гарэцкага, з усімі абмылкамі апэшняга, дадаўшы ад сябе два ўласныя, на аб'ектыўных даных не абапертыя, дапушчэньні: адносна матываў учасьця Багушэвіча ў паўстаньні 1863 году і адносна ўплыву на паэту — падчас жыцьця на Украіне — твораў „сьвежа памершага (1861) вялікага ўкраінскага адраджэнца песьняра Т. Шэвчэнкі“. Апошняе — як пабачым далей — зусім трапнае. Але першае здаецца плодам чыстае фантазіі аўтара, каторы ўва ўсіх сваіх досьледах аб беларускіх дзеячах XIX ст. грашыць імкненьнем прадставіць іх, як беларускіх незалежнікаў у цяперашнім разуменьні гэтага слова, што колідуе з тагачаснымі паглядамі, настроямі і адносінамі. Кс. Станкевіч піша гэтак: „Калі возьмем пад развагу беларускі народніцка-сацыяльны дух ягонаў (Багушэвічавай) творчасці, а такжа магчымасьці знаёмства з равесьнікамі сваім, паўстанцам Кастусём Каліноўскім, лятуцеўшым аб палітычнай незалежнасьці нашага краю, — не без падставы можам думаць, што Фр. Багушэвіч, ідучы проці царскае няволі, сьніў са-лодкія сны, між іншым, і аб палітычнай незалежнасьці беларускага народу і з гэтай мэтай далучыўся да паўстаньня“. — Беспадстаўнасьць гэтае дагадкі кс. Станкевіча выясьніцца зусім чыста з далейшага.

Шукаючы матырыялаў да біаграфіі Фр. Багушэвіча, я зьвярнуўся пару гадоў таму назад паўперад да найбліжэйшага прыяцеля паэты з віленскага пэрыёду, Зыгмунта Нагродзкага (памёр у 1937 г. ў Вільні), і — за парадай апошняга — да пляменьніцы Багушэвіча, Родзевічыхі. Ад Нагродзкага атрымаў нязвычайна цэнныя інфармацыі, некалькі фатаграфіяў і цэлую жменю нідзе не друкаваных вершыкаў — бела-

рускіх і польскіх ¹⁾. Пляменьніца паэтава, Родзевічыха, дала некалькі дробных вестак, якія памогучь нам разабрацца ў некаторых датах, і дарэмна прабавала атрымаць ад дачкі Багушэвічавай адказ на рад пастаўленых мной пытанняў. Урэшце, праф. Дмітро Дорошэнко, выдатны ўкраінскі палітычны дзеяч і навуковец, крэпка звязаны з Вільняй у маладыя гады свае, прыслаў прыгожа апрацаваны ўспамін аб сваіх сутыках з Фр. Багушэвічам на віленскім грунце. Успамін гэты, як асобная закончаная цэласць, друкуецца далей in extenso.

Інфармацыяў Гарэцкага аб жыцці Багушэвіча да паўстання 1863 году мне не ўдалося нічым узбагаціць. Адносна-ж жыцця на Украіне Родзевічыха паінфармавала мяне, што Багушэвіч жыў не ў Канатопскім павеце, а ў самым Канатопе, — прынамся там яна, яшчэ малая дзяўчына, першы раз пабачыла свайго дзядзьку. Было гэта ў 1875 ці 1876 годзе. Тады Багушэвіч здаўся ёй вельмі панурым, і дзеці баяліся яго. У Канатопе Багушэвіч ажаніўся ў 1874 годзе з цёткай Родзевічыхі — Габрыэляй Шкленьчанкай, родам з Менску. Знаёмства між імі завязалася ў Канатопе, куды суджаная паэты прыехала да сваёй сваячкі Міцкевічыхі. У канцы 80-ых гадоў Багушэвіч жыў ужо ў Вільні, і тут Родзевічыха йзноў з ім сустрэлася, прыехаўшы з Пецярбурга, дзе жыла з мужам. Паводле яе слоў, Багушэвіч тады, відаць, яшчэ ня зусім наладзіў свае жыццё ў Вільні, бо да яго хадзілі й гасьцініцу. Тады зрабіў на яе зусім іншае ўражанне: быў больш ветлівы, больш вясёлы. Пазьней, калі Родзевічыха сама асела ў Вільні (ад 1890 году), яна спатыкалася з Багушэвічам часцей. Характар паэта меў быццам наагул цяжкі, і гэтым Родзевічыха выясьняе факт, што настрой дома быў блгі, не ўспамінаючы зусім аб магчымасці існавання іншае прычыны: канфлікту ідэйна-нацыянальнага. Багушэвіч меў братоў і сястру. Адзін брат быў зусім хворы (— спараліжаваны) і жыў пры Францішку. Другі быў Апалінары; сын апошняга цяпер натарыюсам у Вільні.

Інфармацыі Нагродзкага адносяцца наўперад да віленскага перыяду жыцця Багушэвіча, часткова такжа да апошніх гадоў жыцця паэты ў родных Кушлянах. Інфармацыі гэтыя—даволі багатыя і змяшчаюць момэнты проста рэвалюцыйныя, нязвычайна цэнныя дзеля выясьнення пытання аб псыхіцы паэты і аб нацыянальным абліччы яго. Падаю іх памагчымасці поўна — разам з тымі вывадамі, якія з іх беспасярэдна выплываюць.

Нагродзкі пазнаёміўся з Фр. Багушэвічам у Вільні ў 1893 ці 1894 годзе.

Жыў тады Нагродзкі на Бэльмонце. Непадальёк ад Бэльмонта, на ўзбярэжжы Вялейкі, было месца конспірацыйных спатканняў Нагродзкага з рэвалюцыйнымі дзеячамі, у — тым ліку — з Язэпам („Зюкам“) Пілсудскім. Раз падчас такога спаткання Пілсудскі сказаў

¹⁾ Інфармацыі, даваныя Нагродзкім падчас гутарак з ім 3. IX. 35 і то. X. 35, я запісваў, пасля дома апрацоўваў і ў рукапісе даваў Нагродзкаму дзеля праверкі. У запісе першае гутаркі інфарматар мой зрабіў сваёй рукою нешмалкі правак — А. Л.

Нагродзкаму, які здаўна цікавіўся беларушчынай, што мае для яго навінку, і дастаў з кішані толькі што прывезеную із заграіцы "Дудку беларускую". Нагродзкі з вялікім зацікаўленьнем кінуўся на беларускія вершы і папытаўся ў Пілсудскага, хто іх аўтар? — "От, taki sobie adwokasik, nazywa sie Bohuszewicz," — адказаў "Зюк". — Нагродзкі папрасіў Пілсудскага, каб пазнаёміў яго з Багушэвічам, і "Зюк" абяцаў яму зрабіць гэта. Але знаёмства завязалася іначай.

Групка дэмакратычнае інтэлігенцыі, да якое належыў і Нагродзкі, збіралася сыстэматычна ў розных мясцох на вечары літаратурна-музыкальна-дыскусыйныя. На гэтых вечарох мела месца і беларушчына: адна паня вельмі хараша паяла беларускія народныя песьні, дэкламаваліся адрыўкі з беларускіх вершаў Дунін-Марцінкевіча. На адным із такіх вечароў у кватэры Дмахоўшчыхі выступіў неўспадзеўкі нейкі няведамы датуль Нагродзкаму грамадзянін і прадэклямаваў беларускі верш, каторы пачынаўся словамі: "Хмаркі цёмныя, мае братанькі..." Нагродзкі быў вельмі захоплены дэкламацыяй. — "Хто гэта?" — пачаў ён выпытвацца. Гэта быў Багушэвіч, і Нагродзкі тут-жа з ім пазнаёміўся.

Яны вельмі здружыліся. Спатыкаліся прынамся раз у тыдзень — у нядзелю, калі Нагродзкі быў вольны ад працы. Калі-ж здаралася, што Нагродзкі ў нядзелю ня мог заглянуць да Багушэвіча, дык той сам да яго даведаваўся ў месцы працы Нагродзкага.

Ужо з гэтае жмені інфармацыяў Нагродзкага відаць, што Багушэвіч у Вільні контактаваў з элемэнтамі радыкальнымі: калі Пілсудскі прывозіў "Дудку беларускую" із заграіцы, дык трэба думаць, што і друк яе заграіцай быў наладжаны тым жа шляхам. У выбары-ж знаёмстваў Багушэвіч быў вельмі пераборлівы. Паводле слоў Нагродзкага, Багушэвіч, займаючыся адвакацкай практыкай, ані з адвакатамі, ані наагул з грамадзянствам асабіста бліжэй ня зыхадзіўся. Апрача Нагродзкага, адваката Адама Карповіча ды сваяка свайго Родзевіча больш ні з кім блізка ня жыў. Стараўся браць справы вылучна сялянскія, бо *крэпка быў звязаны з беларускім народам*.

Як вытварылася ў Багушэвіча ягоная *беларуская ідэалёгія*?

Паводле Нагродзкага, яна мела дзьве падставы. Перадусім ужо падчас паўстаньня (а мо' і раней, калі быў вясковым вучыцелем!) Багушэвіч меў ідэалёгію радыкальную¹⁾, і ягоны сацыяльны радыкалізм, ягонае "хлопоманства", як тады называлі, ужывалася згодна з польскай палітычнай незалежніцкай ідэалёгіяй. Багушэвіч належыў да тыпу Каліноўскага і наагул "чырвоных". Ці пад час паўстаньня спатыкаўся беспасярэдна з Каліноўскім, няма ведама: сам Багушэвіч ніколі аб гэтым Нагродзкаму не ўспамінаў. І гэта йзноў, на мой пагляд, даволі паказальная акалічнасьць: калі-б ужо ў 1863 годзе Багушэвіч меў беларускую ідэалёгію і супрацоўнічаў з Каліноўскім, дык паміж тагачаснай ідэалёгіяй Багушэвіча і ідэалёгіяй з часу пісаньня "Дудкі" была-бы арганічная сувязь, і ў гутарках з Нагродзкім Багушэвіч *мусіў-бы* гэту сувязь неяк адзначыць хоць-бы міма-

¹⁾ М. Піотуховіч ("Нарысы гіст. белар. літар.", ч. I, стр. 94) бачыць пачатак радыкалізму Багушэвіча ў часе ўнівэрсытэцкае навукі ў Пецярбурзе, дзе сярод студэнцтва панавалі ідэі Гэргэна і Бакуніка ды "мошна гучэў "Колокол" Гэргэна".

вольна. Відаць, аднак, у 90-ых гадах Багушэвіч вельмі далёка адыйшоўся ад старога ідэалёгіі, каторая мусіла быць у супярэчнасці з новай — ведама, у галіне *нацыянальнай*.

Другой падставай, на якой вырасталала беларуская ідэалёгія Багушэвіча, былі *украінскія ўплывы*. Мае, здаецца, поўную рацыю і Гарэцкі, і Карскі, і Піотуховіч, і ўрэшце кс. Станкевіч, зварачаючы на гэты момэнт асабліваю ўвагу. Бо-ж, паводле Нагродзкага, *Багушэвіч пачаў пісаць вершы, як жыў на Украіне, і пісаў іх спачатку паўкраінску*. Калі-ж вярнуўся да краю, дык тады ўжо аставалася яму зрабіць толькі адзін крок, каб перайсці да беларускага самаўсведамлення. І *Багушэвіч гэты крок учыніў. Тут, у краю, Багушэвіч пачаў пісаць вершы на беларуску*, а старыя ўкраінскія пісаньні свае спаліў, як нічога ня вартыя. Тут, у краю, — кажа з глыбокім перакананнем Нагродзкі, — *у гэткай працы Багушэвіч „знайшоў сябе“ і — „inagrodził się“*, што аднак — засьцярог мой інфарматар — не зьяняшала яго польскіх гаспадарсцьцвенных сымпатыяў.

Аднак, судзячы з далейшых слоў Нагродзкага, гэтыя сымпатыі выплывалі ў Багушэвіча з *актыўнасьці да Расей і ўсякае маскоўшчыны*. Апошняе, памім іншымі, пацвярджае адзін характэрны факт з жыцьця Багушэвічавага, аб якім будзе гутарка далей. — Паводле Нагродзкага, Багушэвіч быў гарачым прыхільнікам адбудовы Польшчы — у шырокіх межах, лятуцеў аб тым, каб і Беларусь была з Захадам (у яго польскім аспэкце!) і „дрыжэў на думку, што яна магла-б астацца пад Расеяй, калі-б ад апошняе адарвалася Польшча“. — Відаць, Багушэвіч, як і шмат хто з беларускіх адраджэнцаў ажно да сусьветнае вайны, не ўяўляў сабе поўнага ад'асабленьня Беларусі, як асобнага, ні з кім гаспадарсцьцвеннымі сувязямі ня зьвязанага, незалежнага гаспадарства....

Наагул, паводле Нагродзкага, *палітычная дзеяльнасьць* Багушэвіча закончылася ў 1863 годзе і пасля ўжо ні ў чым не выяўлялася. На віленскім грунце ён узыйшоў на шлях вылучна культурна-нацыянальнае беларускае працы. На маё пытаньне, ці ня было ў Багушэвіча нейкае лучнасьці з народавольцамі, Нагродзкі адказаў нэгатыўна. Дый здаецца, што пацвярджэньне гэтага дае заўсёдная варожасьць Багушэвіча да ўсяго расейскага, якую Нагродзкі асабліва падчыркавае.

Чураючыся расейшчыны й расейцаў, ня ўходзячы ў бліжэйшае асабістае сужыцьцё і з палякамі, Багушэвіч, аднак, цікавіўся ўсімі справамі польскага культурна-грамадзкага жыцьця. І гэта рэч зусім зразумелая: беларускага грамадзянства, беларускага культурнага жыцьця тады йшчэ ня было, і Багушэвіч, як чалавек культурны, мусіў шукаць сабе „аддушыны“ ў польскім культурным асяродзьдзі, але заўсёды на грунце *краёвым*. Багушэвіч карэспандаваў з блізкай яму, відаць, духова Элісай Ожэшковай (Арэшчыхай), якая ў свой чарод вельмі цікавілася паэтам і ягонымі творамі (асабліва беларускімі, бо, як мне ведама з іншае крыніцы, польскія вершы Багушэвічавы лічыла слабымі). У 1896 ці 1897 годзе Арэшчыха папрасіла Багушэвіча ў Горадню, дзе ён і правёў некалькі дзён ды блізу ўвесь час праседжаў у Арэшчыхі, якой чытаў свае творы. Паміж іншымі — адумымы верш да Арэшчыхі, каторы канчаўся словамі: „Прыймі,

як адзнаку тваёй чэсьці ў вёсцы!“ (— верш гэты быў першы раз надрукаваны ў „Варце“, Менск, 1918, № 1, і паўтораны ў „Часопісі“, Коўна, 1920, № 2).

У 1897 годзе — у ліпні месяцы (пасля арганізацыі ў Вільні выстаўкі абразоў, абслужанае польскімі малярамі — пераважна з Варшавы) — была наладжана экскурсія лодкамі ў Коўну, каб даведацца да „ліцвіноў“. Ведама (— і гэта асабліва характэрна для нацыянальнае тэрміналогіі гэтых часоў наагул!), справа йшла аб ковенскае *польскае* грамадзянства, якое толькі тэрыторыяльна называлася літоўскім, бо-ж этнаграфічна літоўскае, як і этнаграфічна беларускае, тады яшчэ не існавала, і толькі лічаныя вдзінкі спасрод нацыянальна сведамых ліцвіноў у Вільні процістаўляліся і нацыянальна, і палітычна паляком (д-р Дамашэвіч і інш.). — На лодках паплылі: Фр. Багушэвіч, ягоны сваяк Габрыэль Родзевіч, Зыгмунт Нагродзкі, Алясандра Давідоўскі (мянюшка „Ротмістр“), Станіслаў Булгароўскі, Наполеон Роўба, Зыгмунт Пацкевіч, урэшце — два матурысты: Балеслаў Швэнгрубэн і Вацлаў Макоўскі. Едучы спыніліся ў Кернове (непадалёк ад места) быў зладжаны пікнік, на якім час ковенцы рэвізавалі сваіх гасцей у Вільні, дык ім зладзілі выезд у Трокі і там — на востраве, у замку — зрабілі пачастунак, гэтак сама з палітычнымі прамовамі. — Ясна-ж, усе гэтыя прамовы мелі чыста польскі нацыянальны характар, і ўчасьце ў гэтых прадпрыемствах Багушэвіча паказвае, што пры ўсёй сваёй беларускасці ён лічыў блізкімі сабе і справы польскія.

Прабывшы ў Коўне 2-3 дні, экскурсія лодкамі паплыла далей — у Юрбург, але Багушэвіч туды не паехаў.

Экскурсія пакінула свой сьлед у творчасьці Багушэвіча. Вярнуўшыся з Коўны, — кажа Нагродзкі, 1) — ён напісаў тры вершыкі беларускія і адзін польскі, апісваючы ў іх сваё падарожжа і гасьцінасьць „ліцвіноў“, ды ўпісаў у альбомы сёстраў Пятровічанак, бацькі каторых асабліва гасьцінна прыймалі віленцаў. Вось гэтыя вершыкі — з захаваньнем Багушэвічавае лацінцы і ўсіх асаблівасьцяў ягонага правапісу:

Koïna (r. 1897, d. 20. lipca).

Sabraŭszysia na try czoïna
Wiasławali my da Koïna.
Praz try dni i praz try noczy
Doszcz maczyŭ, a wiecier ŭ woczy!
Usie naszy paniczyki
Zrabilisia jak biczyki:

Na dałonikach mazoliki
Czyrwanieli jak woliki,
Zabalelisia żywociki,
Pramaczylisia ich bociki,
Rża pabiła szkarpetaczki....
Och! biednyja-ż wy dzietaczki!

1) З формы напісаньня і датаваньня выглядае, што вершы пісаны ў Коўне.

Nocz zimnaja, dzień żarki:
Papaliła czysta twarki!
Paczarnieli, zmarkatnieli:
Praz try dni miascá nia jelil...
Pieśni hudzieć pierastali.
Usie czysta ўжо prystali!

Ale, u Koŭnie, pamalenu,
Jak chto hlanuŭ na panienku,
— Aczuniaŭ i bol zabyŭsia,
Kožnyb z kożnaj ażaniŭsia:
Kožna miła i wasoła!
Prapaŭ smutak wieś ukoła!

Jak chto chce być ŭ haŭcinie,

To jedź ŭ Koŭna na wicinie,
Ci na plicie, ci na czoŭnie;
Dapytalsia tolki ŭ Koŭnie,
Hdzie Piotrowiczawa chata:
Tam siamja usia bahata
U haŭcinnaść, u szczyrotu,
Ludzku miłaść i dabrotu.
Tam nakormiać, razwaselać
I twoj smutak tut razdzielać.

Francis Bohuszewicz.

(З альбому Алёны Пятровічанкі,
пасыла па мужу — Нагродзкае).

18 20. VII. 97.

Chto nad żeleznaj strunoj zapanuje,
Aż jana płacze, to hrymić hromam,
to stohnie,

Toj nie prapaszczy, toj budzie zba-
wiony.

Fr. Bohuszewicz.

To tak śmiajetcja, rahocze, tancuje,
Sztó dusza ćwiordaja zdrohnie,
Toj i nad sercam panawać może,
Bo dar muzyki, to Twój dar, Boże!
Ihraj że światu, a chto ўczuje tony,

Kamu dudka pasluszna
dy ihraje śpieŭnie.
Toj dusza dabraduszna
I szczyraja peŭnie.

Fr. Bohuszewicz.

R. 1897. dnia 20 lipca, Kowno, dom P. p. Piotrowiczów.

Życie zwą podróżą na wátlej łodzi,
A śmierć zwą przystanią po ciężkim trudzie:
Ludziom o rozkosze bez trudu chodzi,
Więc sobie i marzą o niej ci ludzie;
Dziś tylko marzą. Jutro wierzą świećcie,
Że i u Piotra znajdą to przyjęcie,
Co u Piotrowiczów, nawet bez zasługi!..
O, gdybyż tak byłol — wnet by wszystkie strugi
Ludzkiego padolu pokryłyby łodzie. —
Jabym wichrem leciał i pedził na przodzie,
Bo tu mię przyjęto, to już tak serdecznie,
Że lepszej przystani nie chciałbym i wiecznie.

Franciszek Bohuszewicz.

(З альбому Марыі Пятровічанкі).

Вярнуўшыся з Юрбурга, экскурсія яшчэ пару дзён забавілася ў гасьцінных „ліцвіноў“ і ўрэшце паехала назад у Вільню. Паехаў і Багушэвіч.

Экскурсія гэтая мела для здароўя Багушэвіча фатальныя вынікі. Едучы ў Коўну, учасьнікі яе перажылі цяжкі мамэнт: матурыста Швэнгрубэн чуць не ўтануў. Гэты выпадак страшэнны падзеяў на Багушэвіча, у якога зрабіўся як-быццам нэрвовы „шок“. А ўсьлед за гэтым, у той жа дзень, сталася такая рэч. Прыстаўшы да берагу на начлег, усе пайшлі спаць у нейкую пуньку. Але Багушэвіч не

хацеў спаць у душнай пуні і пастанавіў легчы пад голым небам — на лужку. Хаця пакарапываў дожджык, і Багушэвіча адгаварывалі ад гэтага, ён сказаў: „У 1863 годзе мы спалі і ў горшых варунках“. Закруціўся ў бурку ды праспаў ноч на траве. Ад гэтага застудзіўся, і ў яго зрабілася хвароба нырак, да якое пасля прылучыўся тубэркулёз. У рэзультате здароўе яго было зламана, і гэта давяло да перадачаснае сьмерці.

Ня глядзячы на блізкасьць духовых заінтарасаваньняў з польскім грамадзянствам, Багушэвіч адносіўся да апошняга наагул вельмі крытычна і вострай сатырай кляйміў яго за нястачу дэмакратызму ды іншыя агульна ведамыя заганы. Гэтыя сатыры, пісаньня папольшку і пабеларуску, выклікалі абурэньне сярод палякоў, і адносіны іх з Багушэвічам псаваліся з кожным годам, а ў канцы зусім парваліся. Да гэтага, паводле Нагродзкага, спрычынілася некалькі акалічнасьцяў.

Пад той час старшынёй адвакацкае рады ў Вільні быў адвакат Тадэуш Буйка. Якраз насьпела 25-лецьце ягонае адвакацкае працы. Адвакатура сабралася віншаваць Буйку — ў яго на прыватнай кватэры. Пераважалі палякі, але было й некалькі жыдоў дый адзін расеец, Белы, каторы пачуваў сябе ў душы паляком (—мо' гэта быў, судзячы па прозьвішчу, беларус?). Быў і Багушэвіч. Ад імя адвакатуры пачаў гаварыць прывітаньне адв. Шастакоўскі (— быў ён сасланы ў Сібір разам з Врублёўскім), але — у расейскай мове. Гэта страшэнна абурыла ўсіх палякоў, але ніхто з іх на гэта не рэагаваў. За тое зарэагаваў Багушэвіч: ён дэманстрацыйна выйшаў із пакою, бразнуўшы дзьвярыма. Гэты паступак ужо настроіў варожа да яго „угодных“ палякоў. Але на гэтым справа ня скончылася. У кракаўскім журнале „Przegląd Wszechpolski“ зьявілася грамавая стацьця, скіраваная проці паступку Шастакоўскага. Апошні абвінаваціў у аўтарстве стацьці Багушэвіча і публічна назваў яго грэблівым у вачох панюў імем „хлопа“: „Czego można było od tego chłopca się spodziewać?!“ У гэтым сказе Шастакоўскага вылілася ўся варожасьць віленскага грамадзянства да „chłopotarstwa“ Багушэвічавага. Багушэвіч пусьціў тады сярод адвактатуры востры вершык — штось на тэму аб гэрбах сваім і Шастакоўскага.

За Шастакоўскага заступіўся адвакат Т. Врублёўскі, у кватэры каторага зьбіралася група віленскіх „Шубраўцаў“, узноўленых Врублёўскім. Врублёўскі ў вельмі ядавітай форме кпіў на адным сходзе „Шубраўцаў“ з Багушэвіча. Той даў адказ Врублёўскаму ізноў-жа вершам — пабеларуску. Пачатак гэтага вершу, страшэнна напастлівага й запраўды вельмі крыўднага для Врублёўскага. Нагродзкі пераказаў мне з памяці:

Малімончык наш Тадэўка
Гад, на пацеры місьцюк:
Як пачуе, дзе ёсьць дзеўка,
Дык улезе, як пацук.
А махлюе, а прыкіда!
Мысьлі яго — не паняць!
Жыдоў гане, а за жыда

Такіх дзесяць можна-б даць.
Як ён моліцца, то грэша;
Як сьмяецца — плачуць людзі.
Як пабожыцца, то брэша;
Як салодкі — кепска будзе!...

У адвакатуры пачаліся вострыя сваркі. Шмат хто з Багушэвічам і шмат з кім Багушэвіч ня вітаўся. Жыцьцё ў Вільні рабілася для паэты ўсё цяжэйшым.

А тут здарыўся яшчэ адзін выпадак.

Надыходзіў 1898 год — сотыя ўгодкі нарадзінаў Адама Міцкевіча. У Вільні паўстала думка наладзіць грамадзкае сьвятакаваньне. Сабралася нарада ў кватэры Багушэвіча, злажыўся камітэт, які паставіў зрабіць табліцу з адпаведным надпісам і зьмясьціць яе ў касцёле сьв. Яна. У склад камітэту, побач з іншымі, ўходзіў Багушэвіч і граф Антон Тышкевіч. Гэны Тышкевіч меў у Вільні млын і пякарню. Дзеля прадажы сваіх вырабаў ён пазакладаў у розных пунктах места крамкі і абвясціў, што кожнын стаў купец хлеба й булак у гэтых крамках дастане адумасловую кніжачку дзеля запісу колькае куплі і пасля будзе даставаць нейкі процант ад закупленае колькасьці тавару. — Шмат хто абураўся на гэты спосаб прывабліваньня кліентаў, кажучы, што гэта дэмаралізуе хатнюю службу. Абураўся і Багушэвіч і, як звычайна, сваё абурэньне выліў у вершу — бальядзе „аблучаным дукаце“. Вось гэты верш, польскі загалавак катарага быў: „O dukacie umęczonym historja najprawdziwsza“.

Szlachcic, co się nazywa,
Ile pomnę, Leliwa,
Po rodzicu, po dziadku
Dostał dukata w spadku.
Ważny czerwony złoty
Miał stempłowej roboty
Wierch — Obraz Matki Boskiej,
Spód — ludzki znój i troski.
Dobro, słuszenie nabyte,
Szlachcic schował w kalicę,
Rozumując, że zda się
Kiedyś, w potrzebnym czasie,
Nie dopuść Boże kary.
Rozmienion na talary
Oprze się mocno biedzie,
Dobrze się z nim powiedzie.
Dukat leżał w kalicę,
Nie dbając o wikt, picie.
Myślał: z pełnej kieszeni
Szlachcic mię wnet nie zmieni.
Ale dukat, choć stary,
Nie znał pańskiej przywary:
Szlachcic ów nie miał wstrętu
Do zysków i procentu.
Wyjął dukat z kaliczy
I rzekł: Daj mi profity!
Dukat w głowę się skrobie,
Myśli: Jak że to zrobię?
Chcesz profitów, mój panku,
To mnie zanieś do banku.

Szlachcic się mocno burzy:
Co też o banku bzdurzy
Ta głupia dukacina?
Rzucił dukat do młyńa.
W dzień powszedni, w niedzielę
Dukat w młyńie się miele,
A choć pot go zalewa,
Zysków nie wydobywa.
Na to szlachcic jak wrzaśnie:
A niech cię piorun trzaśnie!
Przydał nowych męczarni —
Szle dukat do piekarni.
Przypatrzył się wszelki człecze:
Już trzeci rok się piecze,
O wytchnienie wciąż prosi,
A zysku nie przynosi!
Szlachcic gniewem się pieni,
Synął grosza z kieszeni,
Do mąk nowych się zbiera.
Zawołał inżyniera —
Zrobili kuźnię znaczną,
Tam dukata tłuc zaczęła.
Jęczy dukat w ucisku,
Ale nie daje zysku.
Znów zwiększyli męczarnie:
Urządzili tokarnie, —
Okrutnie dukat toczą,
Tylko zysków nie zoczą.
Inżynier krzyknął gniewnie
I urządził odlewnię;

Lejąc żelazne kraty,
Nie dał dukat intryaty.
Szlachcic uparty srodze
Popuścił myślom wodze,
Pragnąc dukata zażyć,
Każe do w cukrze smażyć.
Dukat w cukrze się smaży,
Zyskiem jednak nie darzy.
Inżynier wasy kręci:
Czyż garnki lepiej święci?
Wrzucił dukat sterany
Do blachy cynkowej.
Gdy go blachą obili,
To się wszyscy zdziwili:
Już nie widać dukata,
A gdzież z niego intrata?
Oj, dukacie ubogi,
Nie koniec męki srogiej:

Nowe katusze robią,
Jużci tartak sposobią.
Idź że już, nieboraku,
Pod piły do tartaku!
Bóg się mak twych użala:
Na większe nie zezwala.
Zginał dutak w boleści,—
Weksel po nim szeleści.
Gniew szlachcica porywa
(I mama się też gniewa).
Zwykłą rzecz koleją
Jeszcze ludzie się śmieją.
Gdyby ludzie — pół biedy:
Ale śmieją się żydy.
Taka to była strata
Męczzonego dukata.

Fr. Bohuszewicz.

Хаця нічога крыўднага для Тышкевіча ў гэтым верш у няма, аднак ён выклікаў неспадзяваны эфэкт. Тышкевіч страшэнна быў абурыўшыся на паэту і адмовіўся бываць на паседжаньнях камітэту міцкевічаўскага сьвятаваньня, бо камітэт зьбіраўся ў кватэры Багушэвічавай...

Багушэвіч усё гэта вельмі балюча адчуваў, і гэта-ж — побач з хваробай, каторая развівалася ў яго, — прымусіла яго ўканды пакінуць Вільню ды перабрацца на вёску—у Кушляны.

Нагродзкі ад часу да часу заглядаў у Кушляны, каб даведацца да прыяцеля, якому шчыра спагадаў ува ўсіх ягоных віленскіх прыкрасьцях. Знаў усю ягоную сям'ю: жонку, дачку, сына Дачку Канстанцыю („Туню“) Багушэвіч, дастаўшы спадчыну па браце, вучыў на сьпявачку, бо яна мела вельмі добры, багаты й моцны голас — альт. Вучылася яна заганіцай і мелася выступіць у знамянітым мялянскім тэатры La Scala. Але з ёй сталася бяда: перад самым выступленьнем яна захварэла на горла, а ў выніку хваробы зусім страціла голас. — Ведама, бацька вельмі балюча перажыў гэтае здарэньне.

На вёсцы ў Багушэвіча Нагродзкі спатыкаўся з тымі людзьмі, з якімі паэта жыў бліжэй, а наўперад з Лявонам Ваўчацкім (двор Тэнчына), каторы любіў дэклямаваць пабеларусну, Карловічам Янам, выдатным філёлёгам (бацькам кампазытара Мечыслава Карловіча), ды йшчэ з нейкім суседам з двара Каменкі, прозьвішча якога Нагродзкі не запамятаваў. Бывалі і два вучыцелі—расейцы (адзін з іх называўся Панамароў), але Нагродзкаму здавалася, што Багушэвіч дружыў з імі больш з увагі на сына, каторы вучыўся тады ў школе, дзе Панамароў выкладаў.

Наагул-жа Багушэвіч быў у забыцці: з віленскіх знаёмых рэдка хто да яго даведаваўся. У лістох да Нагродзкага паэта жаліўся, што аб ім усе забываюцца, і ўплятаў на гэту тэму вершыкі — пабеларуску і папольску. Два з іх з памяці падаў мне Нагродзкі:

Вецер дзьме і вые,
што аж мыслі рвуцца.
Змоўклі песьні тые,
Што іграў на дудцы.

Раз яшчэ зайграю
у астатняй хвілі
для тых, што жаль маю,
што мяне забылі...

Kupka drewek dogorywa
Na kominku w chacie,
A coś w sercu się odzywa:
Tak i z tobą, bracie.
Inny ogień tutaj buchał,
Ogrzewał i świecił;

Każdy patrzył weń i słuchał
I swój płomyk niecił.
Nie zapłonie on tu więcej
Nie rozbłyśnie luna,
Zamrze, jak głos twej dziecięcej
Liry z jedną struną...

Такія сумныя настроі перажываў наш паэта ў вапошнія перад сьмерццой гады...

Яшчэ ў Вільні — перад выездам на вёску — Багушэвічу часта нехапала тэмаў да вершаў і апавяданьняў, а патрэбу пісаць ён меў. Дык ня раз прасіў Нагродзкага даваць яму тэмы. Гэтак паўсталі два маленькія апавяданьні прозай: „Сьведка“ і „Дзядзіна“. З ініцыятывы Нагродзкага Багушэвіч пераклаў на беларускую мову ведамы й некалі вельмі популярны сатырычны вершык Бартэляса п. з. „Сьвіньні і бараны“ (ён быў надрукаваны падчас нямецкае акупацыі ў віленскай газэце „Гоман“, № 54, 18. VIII, 1916).

Дзеля таго, што віленская дэмакратычная моладзь, ладзячы часта экскурсіі на ўлоньне прыроды, ня мела што п'яць, Нагродзкі абвясціў конкурс на песню, словы каторае адпавядалі-бы тагачасным настроям моладзі. У конкурсе прыняў учасьце Багушэвіч і — выйшаў пераможцай: конкурсны суд выбраў ягоны верш, які сваймі зьместам ёсьць антытэзай ведамае песьні з часоў Міцкевіча: „Precz, precz smutek wszelki, zapal fajki, staw butelki!“... „Piosnkę tę — кажа Нагродзкі — umiłowaliśmy nad wszelkie inne; stała się ona jakby naszym sztandarem, i ją właśnie najczęściej i najchętniej śpiewaliśmy. Zresztą, śpiewaną ona była nie tylko przez nas i nie tylko w Wilnie. Była ona również popularną wśród młodzieży polskiej w Kownie, której przewodził niedawno zmarły w Wilnie Zygmunt Rewkowski“. — Падаю поўны тэкст песьні Багушэвіча (падпісаўся аўтар пад ёй псеўданімам „F. Bur.“ і датаваў 20. VII. 97.), бо ж вельмі цікаўная тая звалюцца настрояў моладзі, якая ў ёй адбілася, раўнуючы з застойнай песняй шляхоцкае моладзі дваццатых гадоў мінулае стагодзьдзя:

Precz butelki, precz fajczarniel

Dosyć tracić czas ten marnie.

Niech, kto żyje, bierze kije, (bis.
Dalej rusza w świat!

Nie idziemy w obce kraje
 Badać cudze obyczaje,
 Gdyż nie znamy, co tu mamy, (bis.
 Co robi nasz brat.

Idźmy poznać nasze pole,
 Odczuć braci naszych dole,
 Co w ciemnocie, czoła pocie (bis.
 Żywią wszystkich nas.

Nieśmy promień pod ich strzechy,
 Promień światła i pociechy,
 Wskrześmy ducha spod kozucha, (bis.
 Póki jeszcze czas!

Tam powiemy o Czezcocie
 I o Zana wielkiej cnocie,
 O Kościuszcze, o Moniuszce (bis.
 I o wieszczach też.

Im podając nasze ręce,
 Uczynimy w kraju więcej,
 Niż na wojnie, dzieląc hojnie (bis.
 Rany wzdłuż i wszerz.

A więc, bracia, rzech kto żyje
 Bierze wnet pielgrzymie kije,
 Niech poznaje własne kraje (bis.
 I swój biedny lud.

Niech nas grzeje słońko swoje,
 Niech nas chłodzi własne zdroje,
 W obce kraje, za Dunaje (bis.
 Wyrzucajmy brud!

Паміж іншым, Нагродзкі прасіў Багушэвіча напісаць якую беларускую п'еску дзеля народнага тэатру. Багушэвіч ахвотна абяцаў папрацаваць над п'ескай, але ізноў-жа ня мог знайсці адпаведнае тэмы. Нагродзкі абяцаў абдумаць тэму і даць Багушэвічу, але, пакуль абдумаваў, паэта памер у Кушылях.

З недрукаваных вершаў Багушэвічавых, напісаных у 90-ых гадох, Нагродзкі даў мне копію яшчэ аднаго, напісанага з прычыны чутак аб бліжнім канцы сьвету, каторыя тады шырака хадзілі ў народзе. Вось гэты верш:

Otoż, bracie, dawiadzietsa
 Nam z taboj waczmi swaimi
 Baczyć, jak świat zapadzietsa
 Sa ūsim czysta i sa ūsimi.
 Każaŭ Szmujła: nie pamoże
 Żadna siła — ūsio prapała!
 Astanutsa, każe, może
 Żydkoŭ kolki — i to mała—
 Kab było kamu astatki
 Hroszy, wodka, rożne zboże,
 Wilno.

Pażbirać usie manatki,
 Ci nia kupić ich chto może?
 A szto reszta ūsio zahinie:
 I kabyły, i karowy,
 I awieczki, i ūsie świnię.
 A tam kaliś może nowy
 Świat paŭstanie; — każe Szmujła,
 Szto żydoŭski świat to budzie.
 Zhinieć pan, prapaŭ chamuła,
 A z żydoŭ nastanuć ludzie.

F. Bahuszewicz.

Калі з Кушылянаў прыйшла ў Вільню сумная веста аб сьмерці Фр. Багушэвіча, Нагродзкі ня меў магчымасці паехаць на пахавінны свайго прыяцеля. За тое ён з'арганізаваў дэлегацыю з чатырох асобаў—пераважна із сфэры працоўнае—з краўцом Закрэўскім на чале. Дэлегацыя павезла з сабой вялікі вянок з яліны; замест істужкі быў тонкі белы сялянскі ручнік з беларускім надпісам: „Змоўклі песьні тыя, што іграў на дудцы...” (словы ўзятыя з перадсьмертнага вершыку паэты). Вянок быў узложаны на магілу і нейкі час ляжаў тамака, — але пазней, калі Нагродзкі туды прыехаў, дык беларускага надпісу ўжо не знайшоў: ён— „щчэз” ...

Нагродзкі характарызуе Багушэвіча гэтак:

„Jako człowiek — wcielona szlachetność, niezmierniej moralnej wartości, strasznie wrażliwy na wszelkie zło. Oburzała go do głębi duszy każda nieprawość, na którą inni nie zwracali nawet uwagi”.

Ці ня з гэтага вырас і ўвесь сацыяльны й палітычны радыкалізм Багушэвіча? Зьмест цэлага раду вершаў паэты як-быццам пацвярджае гэту дагадку.

Паводле Нагродзкага, беларуская праца Багушэвічава не абмежавалася пісаньнем вершаў: з даручэньня Яна Карловіча ён паважна заняўся працай над укладаньнем *беларускага слоўніка* (— адначасным мімаходам, што ў гэным часе ўжо існаваў адзін беларускі слоўнік Насовіча). У Багушэвіча былі спэцыяльныя скрыначкі, куды ён складалаў картачкі з асобнымі словамі. Бывала, што падчас гутаркі ён пачуў нейкае новае ці прыпомніў старое слова, даўно чуе, дык зараз жа яго запісываў на картачцы і клаў у скрыначку. Ці сям'я захавала гэты цэнны з навуковага гледзішча матэрыял, няма ведама.

На канчатак Нагродзкі пайнфармаваў мяне аб гісторыі друку і пашыраньня „Беларускае дудкі” і іншых твораў Багушэвічавых. „Дудка” была вельмі ходкая. 3.000 надрукаваных у першым выданьні экзэмпляраў хутка разыйшліся. У шырэньні іх Нагродзкі прыймаў вельмі дзейнае ўдзяньне. Нагродзкі працаваў тады ў каапэратыве (на Татарскай вуліцы), і да яго часта прыходзілі людзі з вёскі, каторых ён надзяляў Багушэвічавымі творамі. Апрача «Дудкі» і «Смыка» была йшчэ трэцяя кніжачка: зборнічак вершаў (паводле Нагродзка—слабейшых) «*Тралялёначка*», аб існаваньні якое цяпер ужо мала хто ведае, ды і яна нідзе не захавалася.). Ня ведалі аб ёй ані М. Гарэцкі, пішучы сваю «Гісторыю Беларускае Літаратуры», ані кс. Станкевіч, калі апрацоўваў успомненую ўжо сваю популярную брашуру аб Багушэвічу.

Калі «Дудка» вычарпалася, Нагродзкі надумаў перавыдаць яе сваім коштам. Якраз меўся ехаць у Кракаў — адвезьці сваю дачку і наладзіць друк кніжкі аб ведамым працэсе за «бунт у Крожах» — Аляксандра Лапінскі, каторы і згадзіўся адвезьці ў Кракаў 100 руб. ад Нагродзкага, каб Анчыц перадрукаваў «Дудку», — што і было акуратна выпадзена. Але цяжка было кольпортаваць яе да краю — праз «зялёную граніцу». Спачатку—з памогай Яз Пілсудскага—пэ-ры-

¹⁾ Карскі („Беларусы“ т. III, вып. 3) а за ім і Пюцхавіч („Нарысы гіст. белар. літар.) называе „Тралялёначку” „апацяданьнем у прозе”, чаму Нагродзкі нярэчыць, кажучы, што гэта быў зборнічак вершаў.

везьлі да краю 200 экз. «Дудкі». Далейшыя транспарты меліся ісьці кантрабандай—з аплатай па 40 руб. за пуд. Увесь наклад быў з гэтай мэтай узяты ад Анчыца, але чамусьці прывоз на доўгі час спыніўся. Толькі шмат пазьней Іван Луцкевіч, як быў у Кракаве, вышукаў гэты наклад, і кніжкі былі часткамі перасыланы да краю, дзе вельмі хутка разыйшліся. Пасьля «Дудку» перадрукавала Суполка «Загляне Сонца і ў наша ваконца» ў Пецярбурзе, закупіўшы ад сям'і Багушэвічавай права на выданьне ўсіх твораў паэты, у тым ліку і пакінёнае да сьгодняшняга дня ў рукапісе «Беларускае скрыпачкі». Апошняя перахоўвалася ў архіве Браніслава Эпімаха-Шыпілы і разам з усім архівам перайшла да Беларускае Акадэміі Навук у Менск.

Дмітро Дарашэнка.

Старонка з маіх успамінаў.

(Сьветлай памяці Франціша Багушэвіча).

Я вучыўся ў 1890-ых гадох у Віленскай І-ай Гімназіі; «зубрыў» латыну й грэку, пацеў над альгебрычнымі задачамі, але думка мая была далёка ад гэтае навукі: яна ляцела на Украіну, на ціхі хутар майго дзеда ў Чарнігаўшчыне, дзе я звычайна праводзіў летнія вакацыі і пасьля цэлы год жыў уражэньнямі і ўспамінамі ад тых двух летніх месяцаў. Мой бацька быў «украінафіл». Ён выпісваў сабе ўкраінскія кніжкі, любіў пяць песьні ўкраінскія, хадзіў на прадстаўленьні ўкраінскіх тэатральных труп, якія часта заглядалі ў Вільню. Ён прышчапіў мне рамантычную любоў да ўсяго ўкраінскага, і гэтая любоў, праз фактычную адарванасьць ад роднага краю, прыймала характар ідэалізацыі Украіны, яе народу, гісторыі, мовы, літаратуры. Любячы свае ўкраінскае, бацька з пашанаю ды спагадам адносіўся да польскага элементу: прыехаўшы на службу ў Вільню (—ён быў вайсковым вэтэрынарным лекарам), ён зразу пачаў вучыцца польскае мовы і мяне малога прымушаў навучацца напамяць адрывкі з «Марці» або з Сыракомлеўскага перакладу «Кобзара» Шэвчэнкі (—к слову, выданага ў Вільні ў 1863 годзе). Гэтая пашана да польскае нацыянальнасьці, якую тады перасьледавалі (—памятую, як на пошце і ў іншых урадовых установах у Вільні віселі ў тых часы таблічкі з надпісам: «Строго воспрещается говорить попольски»!), прыдбала бацьцы шчырых прыцяляў сярод мясцовых палякоў, каторыя вельмі цанілі, што расейскі ўраднік гаворыць папольску, цікавіцца польскай літаратурай і з шчырым спачуваньнем адносіцца да польшчыны. Ведаючы, што бацька — украінец, яны стараліся зрабіць яму нешта прыемнае, — прыкладам, дарылі яму рэдкія кніжкі пра Украіну (—адзін знаёмы падараваў нам экзэмпляр «Kozaczynny w Turcji» Садыка-Пашы-Чайкоўскага), або малюнк: раз на мяніны

бацькі адзін знаёмы паляк падараваў яму копію абраза Ю. Коссака «Багдан Хмельніцкі й Тугай-Бэй пад Жоўтымі Водамі», у прыгожай залатой раме. Пазьней адзін малады пан, што вучыўся ў Львове ў політэхніцы, кожны раз, як варочаўся на фэры ў Вільню, прывозіў нам у кішані забароненыя тады ўкраінскія выданьні: Эвангелье паўкраінску, ўкраінскія пераклады з Шэкспіра, «Фаўста» Гэтэ ды іншыя кніжкі. — Адносячыся з сымпатыяй да польскага элементу, бацька гэтак сама адносіўся й да беларусаў дый ліцьвіноў, але ня меў з імі бліжэйшых адносінаў, апрача адносінаў падчас сваёй службы, дый то з людзьмі простымі, найбольш — з салдатамі.

Вось у гэтай атмасфэры, я-б сказаў, толэранцыі й пашаны да кожнае нацыянальнасьці, сярод апавяданьняў аб польскім паўстаньні 1863 году, аб Сымону Канарскім ды Ромуальду Траўгуту (— мой бацька дружыў з Ляндсбэргам, з сям'ёй Пілсудскіх, з Касмоўскім ды іншымі людзьмі, у якіх сьвежыя былі традыцыі паўстаньня 1863 г.), складаўся мой нацыянальны сьветагляд. Ужо ў 3-4 клясе гімназіі я сьведама пачуваў сябе ўкраінцам. Я адкладаў грошы, што даваў мне бацька на дробныя выдаткі, і выпісваў сабе новыя ўкраінскія кніжкі з Кіева, або вышукаваў старыя ў віленскіх букіністых. Быўшы ў 5-ай клясе, я падпісаўся на «Зорю», із Львова; яна прыходзіла ў заклееных канвэртах, бо ў Расеі была забаронена. Але я ня меў з кім дзяліцца сваімі інтарэсамі, сваімі лятученьнямі сярод маіх таварышоў: са мною ў клясе вучыліся вылучна расейцы, палякі й жыды. Некаторыя з іх, асабліва сярод жыдоў (— маім таварышам і даволі блізім прыцелам у малодшых клясах быў Міх. Гольдман, ведамы пазьней пад імем «М. Лібэр» дзеяч Бунду), цікавіліся ўжо нелегальнай рэвалюцыйнай літаратурай і давалі мне чытаць, прыкладам, «Рабочее Знамя»; але маіх ўкраінскіх інтарэсаў не разумеў і не падзяляў са мной ніхто, а былі й такія, што сьмяяліся з майго ўкраінства і дражнілі мяне, паўтараючы розныя дурныя выдумкі, што пускала расейская прэса аб ўкраінскай мове й літаратуры. Гэта былі мае таварышы-расейцы.

У 6-ай клясе гурток маіх калегаў надумаў выдаваць рукапісны, а пасьля й гэктаграфаваны журнальчык «Гимназистъ». Я прыняў блізкае ўчасьце ў гэтым часопісе і даваў «статцы» аб ўкраінскай літаратуры ды пераклады з ўкраінскіх аўтараў. І вось у вадным з нумароў вучань 5-ае клясы Сямашка зьмясьціў маленькае апавяданьне ў беларускай мове. Гэта мяне вельмі зацікавіла. Трэба адзначыць, што дагэтуль мне не даводзілася спатыкацца ні з кім, хто-б сьведама цікавіўся беларушчынай,—дый аб існаваньні нейкае літаратуры ў беларускай мове я блізу нічога ня ведаў. Памятую,—неяк у 1895 ці 1896 годзе,—што, як быў улетку колькі дзён у хвальварку гр. Тышкевічаў пад самым Маладэчнам, дык пабачыў у ваднаго з тамашніх служачых (— называўся ён Антон Буйла і служыў раней у бацькі, як унтэр-ахвіцэр,) кніжачку „Дудка“, надрукаваную пабеларуску лацінскімі літарамі ў Кракаве. Буйла хаваў яе, як нешта сьвятое, і ня кожнаму паказваў; але да мяне меў давер і даў прачытаць. Кніжка зрабіла на мяне вялікае ўражэньне, але хто быў аўтарам яе, я тады йшчэ ня мог даведацца. Крыху пазьней я купіў у кнігарні Стракуна ў Вільні пазму «Сынок» (Ельскага). Вось і ўсё.

што бачыў дагэтуль з беларускае літаратуры, і вось цяпер у васобе Сямашкі я ўяяршыню сустрэў, як мне здавалася, «сведамага» беларуса. Аднак аказалася, што аб якім колечы беларускім руху Сямашка ведаў ня болей за мяне і напісаў свае апавяданьне пабеларуску проста дзеля таго, каб даць нешта такое, што мела бы «мясцовы» характар. Ня болей мог мне сказаць аб беларускай літаратуры і мой таварыш Вацлаў Ластоўскі¹⁾, які—пад уплывам зьяўленьня ў журнале «Гимназистъ» украінскага й беларускага элементу—прызнаў сябе беларусам ды пачаў перакладаць на беларускую мову Шэўчэнку (— памятую, ён пераклаў даволі ня блага «Русалку» і «Утопленую»).

Ажно вось вясною 1898 году давялося мне пазнаёміцца з самым Францішом Багушэвічам. Сталася гэта вось якім спосабам. Развярнуўшыся з свайго службовага падарожжа некуды ў бок Менску, бацька з захапленнем расказаў мне аб дужа цікавым знаёмстве з адным панам, якое завязалася ў яго ў вагоне на чыгунцы: ён пазнаёміўся з панам, каторы некалькі гадоў служыў на Украіне, як судовы сьледавацель (— у Канатопскім павеце ў Чарнігаўшчыне), вельмі добра навучыўся паўкраінску і вось цяпер у дарозе ўвесь час гаманіў з бацькам у гэтай мове, апавядаючы шмат цікаўнага з сваіх успамінаў пра Украіну. Гэта быў Багушэвіч. У нас у Вільні ня было йшчэ тады нікога з знаёмых украінцаў (— былі толькі «малороссы»), і новае знаёмства вельмі зацікавіла бацьку. Ён пайшоў да Багушэвіча з візітай дый папрасіў яго да нас. І вось за колькі дзён прыйшоў да нас увечары пан сярэдняга росту, з падстрыжанай барадой і даўгімі вусамі, з добрымі, крыху сумнымі вачыма, які гутарыў ціхою, роўнаю моваю. Разгутарыліся. Я паказаў госьцю «Зорю»; відаць, яна была яму ведама, і ён зразумеў, што значыць факт выпісавання забароненага часопісу малым гімназістым дзесьці ў Вільні. Ён пацалаваў мяне ў галаву і сказаў, што кожны чалавек павінен любіць свой народ, шанаваць сваю мову і працаваць дзеля свайго краю. Гэта былі першыя словы, пачутыя мной у жыцці (апрача слоў майго бацькі) ад выраслага, «соліднага» чалавека аб нацыянальным абавязку, і гэтыя словы навак і ўрэзаліся ў маю памяць, як свайго роду багаслаўленьне ці завет. Наш госьць пачаў гутарыць аб беларускім народзе (— і тут мы даведаліся, што ён прызнае сябе беларусам, аб цяжкім жыцці гэтага народу, аб заняпадзе ў яго асьветы й культуры. Ён прачытаў нам адзін верш—гэта была ведамая яго «Праўда». Чытаў ціхім голасам, памалу, але ў ягоным чытанні было гэтулькі пачуцця, гэтулькі глыбокае любові, гэтулькі непадробленае шчырасці, што чытаньне зрабіла на нас вялізарнае ўражэньне. Мы з бацькам былі глыбока ўзварушаны і некалькі часін сядзелі моўчкі. Толькі цяпер зразумелі мы красу беларускага слова. Мы спыталіся: хто-ж аўтар гэтых чужоўных вершаў? Але Багушэвіч ня прызнаўся, што гэта ён напісаў іх. Ён прачытаў нам яшчэ некалькі паэзіяў,—мабыць усё гэта былі ягоныя творы. Яны гэтак сама нам спадабаліся, як і «Праўда».

¹⁾ Асоба Вацлава Ластоўскага, з якім вучыўся аўтар «Успаміну», ня мае нічога супольнага з вядомым беларускім дзеячом — таксама Вацлавам Ластоўскім родам з Дзісьненшчыны.—Рэд.

Ад гэтага часу пачалося нашае знаёмства. Багушэвіч яшчэ некалькі разоў даведаваўся да нас, і мы дзяліліся з ім навінамі з украінскага літаратурнага жыцця, каторыя я вычытаваў із „Зорі“. Было відаць, што гэта яго цікавіла. Ён - жа, калі бываў у адпаведным настроі, чытаў нам свае вершы, прызнаўшыся ў канцы, што аўтар іх — ён сам. Апавядаў такжа сёе-тое із свайго жыцця, і гэтак мы даведаліся, што Багушэвіч быў учасьнікам паўстання 1863 году. Раз я быў у ягонай гасподзе. Меў ён невялікі дварок у Ашмянскім павеце, — калі не памыляюся, непадалёк ад Барун. Увосені 1898 году Багушэвіч перастаў да нас даведавацца, — здаецца, быў хворы; дый ужо тады, як мы з ім пазнаёміліся, быў ён ня зусім здаровы. І толькі шмат пазьней я даведаўся, што ён памер у 1900 годзе і быў пахаваны ў Жупранах.

Пазнаёміўшыся з Багушэвічам, пачаў я больш пільна шукаць нейкіх сувязяў з беларускім рухам. Але ня шмат даваўся мне аб ім даведацца. Ад некаторых з маіх знаёмых із судовае сфэры чуў я аб Аляксандру Пшчолцы, як аб аўтары беларускіх апавяданняў. Але мае знаёмыя казалі, што Пшчолка — гэта чалавек вельмі правага кірунку і што свае беларускія апавяданьні піса дзеля таго, каб пасьмяшыць публіку дый пазьдзекавацца над „дурнотай“ беларускага мужыка (гэтак сама, як у ўкраінскай літаратуры зьдзекаваўся над тэй-жа „дурнотай“ Раеўскі). Гэта адбіла ў мяне ахвоту пазнаёміцца з Пшчолкай. Адзін вэтэрынарны лекар, Турцэвіч (— брат колішняга вучыцеля гісторыі ў віленскіх сярэдніх школах А. О. Турцэвіча), каторы ў сярэдзіне 90-ых гадоў скончыў харкаўскі вэтэрынарны інстытут, дзе вучыўся некалі й мой бацька, апавядаў мне, што, як быў студэнтам у Харкаве, дык належыў да „беларускага зямляцтва“. Здаецца, аднак, што гэнае зямляцтва мела чыста тэрыторыяльны характар, і нічога нацыянальна-беларускага ў ім ня было. Гэтак, пакуль я вучыўся ў віленскай 1-ай гімназіі (я скончыў яе ў 1901 годзе), мне й не даваўся бліжэй зьвязацца з беларускім рухам, катораму я ўсёй душой сваёй спагадаў. Пазнаёміўся з дзеячамі беларускага нацыянальнага адраджэньня ўжо пазьней — у 1906 - 1907 гадох. Але сьветлы абраз Франціша Багушэвіча я хаваю ў душы, як адзін з найдаражэйшых успамінаў: я ўдзячны Багушэвічу за тое, што ён падтрымаў у маёй дзіцячай душы парываньне да працы на карысьць майго роднага ўкраінскага народу, і з гэнага часу доля беларускага нацыянальнага адраджэньня зрабілася для мяне ня менш дарагой, як і доля адраджэньня ўкраінскага.

Прага, 10.IX.1933.

Улад. Талочка.

Фр. Багушэвіч і Э. Арэшчыха.

У ўспамінах Э. Нагродзкага аб Багушэвічу было адзначана, што беларускі паэта быў знаёмы з польскай пісьменьніцай Э. Арэшчыхай, да якой даведаваўся ў Горадню. Зацёмку гэную дапаўняем выбаркай

ler Autorität folgende Hauptbesonderheiten des Schreibens fest: 1) die Verdoppelung der Konsonanten in der Gruppe Konsonant + ѡj + Vokal; 2) «akanje» — der Uebergang nicht akzentuierter Konsonanten in *a*. Ferner gibt die Sprache des Schreibens Anlass zur Feststellung, das Fremdwörter in die weissruthenische Sprache unmittelbar aus Westeuropa (und nicht über Polen) — Eingang gefunden haben. Abschliessend gelangt der Verfasser zur folgenden allgemeinen Charakteristik der Sprache des Schreibens: «Aus den Besonderheiten der Sprache des Schreibens ist klar ersichtlich, dass das Schreiben in nord-oestlicher (kriwitscher, dissimilierter) Mundart der weissruthenischen Sprache Verfasst ist. Ferner ist klar, dass derjenige, der das Schreiben geschrieben hat, es *bewusst* in weissruthenischer Sprache schrieb und keineswegs bestrebt war seine Sprache durch dem kirchen-slavischen entnommene Ausdrücke auszuschmücken».

8. Materialien und Notizen 50
9. Iwon Zjechanouski (Nekrolog). 63
10. Chronik der Weissruthenischen Wissenschaftlichen Vereinigung. 65

ЗЬМЕСТ 1-га СШЫТКУ:

	стр.
1. Мікалай Шкялёнак: Падзел гісторыі Беларусі на пэрыёды . . .	1
2. Хведар Ільяшэвіч: Канец існаваньня друкарні Дому Мамоні-чаў	9
3. Антон Луцкевіч: Жыцьцё і творчасць Фр. Багушэвіча ў успа-мінах ягоных сучасьнікаў.	16
4. Дмітро Дарашэнка: Старонка з маіх успамінаў. (Сьветлай па-мяці Фр. Багушэвіча)	30
5. Улад. Талочка: Багушэвіч і Арэшчыха	34
6. Баляслаў Брэжга: Жалаба Рыскае Рады віцебскаму князю Мі-хаілу XIII ст.	35
7. Ян Станкевіч: Мова дыплёматычнага лісту Рыскае Рады 1271—1280 г. г.	40
8. Матэрыялы й зацемкі	50
9. С. п. Іван Цеханоўскі (нэкролёг)	63
10. Летапіс Беларускага Навуковага Т-ва	65

Выданьне Беларускага Навуковага Т-ва ў Вільні.

Druk. M. Bogańkiewicz i B. Trucko. Wilno, ul. Mickiewicza 22-a.